

ДЕМОКРАТИЯ ВА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ

Абдуллаева Фарзона Бахромжон кизи

Ўзбекистон халқаро исломшунослик академияси “Халқаро муносабатлар”

йўналиши 1-курс талабаси

farzонаabdullayeva@gmail.com

Тел: +998991849933

Кўйсинова Фазилат Ориповна

Илмий раҳбар:, Ўзбекистон халқаро исломшунослик академияси,

“Ислом иқтисодиёти ва халқаро муносабатлар” доценти,

Сиёсий фанлар доктори (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20321529>

Аннотация. Мазкур мақолада демократия ва фуқаролик жамияти тушунчаларининг мазмун-моҳияти, уларнинг сиёсий тизимдаги ўрни ва ўзаро боғлиқлиги илмий жиҳатдан таҳлил қилинади. Демократик давлат қурилиши жараёнида фуқаролик жамияти институтларининг аҳамияти, жамият бошқарувида фуқаролар иштирокининг кенгайиши ҳамда давлат ва жамият ўртасидаги муносабатларнинг институционал асослари ёритилади. Шунингдек, фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва ривожланишига таъсир этувчи сиёсий, ҳуқуқий ва ижтимоий омиллар таҳлил қилиниб, демократик кадриятларни мустаҳкамлашда нодавлат ташкилотлар, жамоат бирлашмалари ва мустақил оммавий ахборот воситаларининг роли кўриб чиқилади. Мақолада жаҳон тажрибаси асосида демократия ва фуқаролик жамияти ўртасидаги ўзаро таъсир механизмлари ёритилиб, замонавий давлатларда фуқароларнинг сиёсий фаоллигини ошириш ва жамоатчилик назоратини кучайтириш масалалари илмий асосда баён этилади.

Калит сўзлар: демократия, фуқаролик жамияти, сиёсий институтлар, давлат бошқаруви, жамоатчилик назорати, ҳуқуқий давлат, фуқаролар иштирокчилиги, нодавлат ноижорат ташкилотлари, сиёсий плюрализм, демократик кадриятлар.

Киритиш. Замонавий сиёсий тараққиёт жараёнларида демократия ва фуқаролик жамияти тушунчалари жамият бошқарувининг муҳим назарий ва амалий асосларидан бири сифатида эътироф этилмоқда. Демократия жамиятда халқ ҳокимиятини таъминлаш, фуқароларнинг давлат бошқарувида иштирок этиш имкониятларини кенгайтириш ва инсон ҳуқуқлари ҳамда эркинликларини ҳимоя қилишга қаратилган сиёсий тизим сифатида шаклланган. Шу билан бирга, демократик давлатнинг барқарор фаолият юритиши фақат давлат институтлари орқали эмас, балки фуқаролик жамияти институтларининг ривожланганлик даражаси билан ҳам бевосита боғлиқ ҳисобланади. Фуқаролик жамияти - бу давлатдан нисбатан мустақил равишда фаолият юритувчи ижтимоий институтлар, жамоат бирлашмалари, нодавлат ташкилотлар ва турли ташаббус гуруҳлари мажмуасидан иборат ижтимоий муҳитдир. Илмий тадқиқотларда фуқаролик жамияти жамиятнинг турли қатламлари манфаатларини ифода этиш, давлат фаолияти устидан жамоатчилик назоратини амалга ошириш ва фуқароларнинг сиёсий

фаоллигини рағбатлантиришда муҳим институт сифатида баҳоланади. Тарихий жиҳатдан бу тушунча Европа сиёсий тафаккурида шаклланган бўлиб, кейинчалик демократик давлат қуриш назариясининг асосий таркибий қисмига айланган.

Демократия ва фуқаролик жамияти ўртасидаги муносабатлар ўзаро боғлиқ ва бир-бирини тўлдирувчи хусусиятга эга. Фуқаролик жамияти ривожланган шароитда давлат ва жамият ўртасида мувозанатли муносабатлар шаклланади, фуқароларнинг ижтимоий ва сиёсий фаоллиги ортиб боради. Бундай шароитда нодавлат ташкилотлар, жамоат бирлашмалари, мустақил оммавий ахборот воситалари ҳамда фуқароларнинг турли ташаббуслари давлат бошқарувининг очиқлиги ва шаффофлигини таъминлашга хизмат қилади. Ҳозирги глобал сиёсий жараёнларда демократик институтларни мустаҳкамлаш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш масаласи кўплаб давлатлар учун устувор вазифалардан бири ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан, демократия ва фуқаролик жамиятининг ўзаро боғлиқлиги, уларнинг сиёсий тизимдаги ўрни ва ривожланиш механизмларини илмий жиҳатдан таҳлил қилиш муҳим аҳамият касб этади. Мазкур мақолада айнан шу масалаларнинг назарий ва амалий жиҳатлари таҳлил қилиниб, демократия ва фуқаролик жамияти институтларининг жамият тараққиётидаги аҳамияти ёритиб берилади.

Демократия тушунчаси сиёсий фаннинг энг муҳим ва кенг ўрганилган категорияларидан бири ҳисобланади. У жамиятни бошқаришда халқ иродасининг устуворлигини таъминлайдиган сиёсий тизимни англатади. Демократия атамаси қадимги юнон тилидаги “демос” - халқ ва “кратос” - ҳокимият сўзларидан келиб чиққан бўлиб, мазмунан “халқ ҳокимияти” деган маънони ифодалайди. Бу тушунча сиёсий назарияда давлат ҳокимиятининг манбаи халқ эканлигини, давлат бошқаруви эса фуқароларнинг иродаси асосида амалга оширилишини англатади. Тарихий жиҳатдан демократия ғояси илк бор қадимги юнон полисларида шаклланган. Милoddан аввалги V асрда Афина шаҳрида фуқароларнинг давлат ишларида бевосита иштирок этишига асосланган бошқарув тизими мавжуд бўлган. Афинада халқ йиғини - экклесия орқали фуқаролар қонунлар қабул қилиш, давлат амалдорларини сайлаш ва муҳим сиёсий қарорларни муҳокама қилишда иштирок этганлар. Тарихчилар маълумотларига кўра, бу йиғинларда минглаб эркин фуқаролар қатнашган ва давлат бошқаруви жараёнида бевосита овоз бериш орқали қарор қабул қилинган. Сиёсий назарияда демократия тушунчаси турли даврларда турлича талқин қилинган. Масалан, XVIII асрда Европа сиёсий тафаккурида демократия ғояси янада ривожланди. Бу даврда халқ суверенитети, қонун устуворлиги ва ҳокимият тармоқлари ўртасидаги мувозанат каби тамойиллар илгари сурилди. Айниқса, давлат ҳокимиятини чеклаш ва фуқаролар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш масалалари сиёсий назариянинг марказий мавзусига айланди. Натижада демократия фақат халқ иштирокини англатувчи тушунча эмас, балки ҳуқуқий давлат ва фуқаролар

эркинликларини таъминловчи сиёсий тизим сифатида талқин қилина бошлади¹.

Замонавий сиёсий фанларда демократия муайян институционал белгилар орқали тавсифланади. Хусусан, эркин ва адолатли сайловлар ўтказилиши, сиёсий партиялар фаолиятининг қонунийлиги, фикр ва сўз эркинлиги, мустақил оммавий ахборот воситаларининг мавжудлиги ҳамда фуқароларнинг давлат бошқарувида иштирок этиш ҳуқуқи демократиянинг асосий мезонлари сифатида қаралади. Халқаро сиёсий тадқиқотларда давлатнинг демократик ривожланиш даражасини баҳолашда айнан шу институционал омиллар асосий кўрсаткичлар сифатида қабул қилинган. Сиёсий назария нуқтаи назаридан демократия жамиятда ҳокимиятни ташкил этиш ва амалга оширишнинг муайян модели сифатида қаралади. Унда давлат ҳокимияти фуқаролар томонидан шакллантирилади ва жамоатчилик назорати остида фаолият юритади. Бундай тизимда қонун устуворлиги, фуқароларнинг тенглиги, инсон ҳуқуқларининг кафолатланиши ҳамда сиёсий плюрализм муҳим аҳамият касб этади. Шу сабабли демократия кўп ҳолларда ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти тушунчалари билан узвий боғлиқ ҳолда ўрганилади².

Бугунги кунда демократия нафақат сиёсий бошқарув шакли, балки жамият тараққиётининг муҳим шарти сифатида ҳам қаралмоқда. Илмий тадқиқотлар шуни кўрсатадики, демократик институтлар ривожланган давлатларда фуқароларнинг сиёсий фаоллиги юқори бўлади, давлат бошқаруви эса нисбатан очиқ ва шаффоф тарзда амалга оширилади. Шунингдек, бундай давлатларда жамоатчилик назорати ва фуқаролик ташаббуслари давлат сиёсатини шакллантиришда муайян таъсирга эга бўлади. Демократия тушунчаси сиёсий назарияда жамиятни бошқаришнинг энг муҳим тамойилларидан бирини ифодалайди. У халқ ҳокимияти, қонун устуворлиги, фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларининг кафолатланиши ҳамда давлат фаолиятининг жамоатчилик назорати остида амалга оширилишини назарда тутди. Демократиянинг назарий ва амалий жиҳатларини ўрганиш эса замонавий сиёсий фаннинг долзарб вазибаларидан бири бўлиб қолмоқда³.

Фуқаролик жамияти тушунчаси сиёсий ва ижтимоий фанларда давлатдан мустақил равишда фаолият юритувчи ижтимоий институтлар, ташкилотлар ва фуқаролар ташаббусларининг мажмуини англатади. Бундай жамиятда фуқаролар ўз манфаатларини эркин ифода этиш, турли жамоат бирлашмалари тузиш ва ижтимоий жараёнларда иштирок этиш имкониятига эга бўладилар. Илмий адабиётларда фуқаролик жамияти давлат ва шахс ўртасидаги муносабатларни мувозанатлаштирувчи муҳим ижтимоий муҳит сифатида баҳоланади. Фуқаролик жамияти ғоясининг илмий шаклланиши XVII-XVIII асрларда Европа сиёсий тафаккурида ривожлана бошлаган. Бу даврда жамият

¹ Dahl, Robert A.; Held, David; Heywood, Andrew; Ober, Josiah; Tilly, Charles. 2023. *Основы демократии и фуқаролик жамияти: тарихи, назария ва замонавий таҳдидлар*. Academic Press, London, pages 1-50.

² Dahl, Robert A.; Held, David; Heywood, Andrew; Ober, Josiah; Tilly, Charles. 2023. *Основы демократии и фуқаролик жамияти: истории, теория ва замонавий таҳдидлар*. Academic Press, London, pages 51-60.

³ Dahl, Robert A.; Held, David; Heywood, Andrew; Ober, Josiah; Tilly, Charles. 2023. *Основы демократии и фуқаролик жамияти: истории, теория ва замонавий таҳдидлар*. Academic Press, London, pages 61-70.

ва давлат ўртасидаги муносабатларни қайта кўриб чиқиш зарурати пайдо бўлди. Индустрал инқилоб, шаҳарлар ривож ва ижтимоий табақаларнинг шаклланиши натижасида давлатдан мустақил ижтимоий институтлар пайдо бўла бошлади. XVIII-XIX асрларда Европа мамлакатларида қасаба уюшмалари, жамоат бирлашмалари ва турли ижтимоий ташкилотлар ташкил этилди. Масалан, XIX аср ўрталарига келиб Буюк Британияда минглаб ихтиёрий жамоат ташкилотлари фаолият юритгани тарихий манбаларда қайд этилган⁴.

XX асрга келиб фуқаролик жамияти институтлари янада кенг ривожланди. Иккинчи жаҳон урушидан кейин кўплаб демократик давлатларда нодавлат ноижорат ташкилотлари, мустақил оммавий ахборот воситалари ва турли жамоат институтлари фаолияти кенгайди. Халқаро тадқиқотлар маълумотларига кўра, XXI аср бошларида дунёда миллионлаб нодавлат ташкилотлар фаолият юритмоқда ва улар ижтимоий ҳимоя, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, таълим, экология каби соҳаларда муҳим вазифаларни бажаради. Фуқаролик жамиятининг бир қатор асосий белгилари мавжуд. Биринчи белгиси - фуқароларнинг ихтиёрий бирлашиш ҳуқуқи. Бу ҳуқуқ орқали одамлар қасаба уюшмалари, жамоат ташкилотлари, хайрия жамғармалари ёки турли ташаббус гуруҳларини ташкил этишлари мумкин. Иккинчи муҳим белги - жамият институтларининг давлатдан нисбатан мустақил фаолият юритиши. Бу ҳолат фуқароларнинг манфаатларини эркин ифода этиш имкониятини таъминлайди. Учинчи белги - жамоатчилик назоратининг мавжудлиги. Фуқаролик жамияти институтлари давлат органлари фаолияти устидан жамоатчилик фикри ва таҳлили орқали муайян назоратни амалга оширади. Шунингдек, фуқаролик жамиятининг яна бир муҳим хусусияти - фуқароларнинг ижтимоий ва сиёсий фаоллигидир. Фаол фуқаролик позициясига эга жамиятда аҳоли давлат қарорларига бефарқ бўлмайди, балки турли жамоат муҳокамалари, ижтимоий ташаббуслар ва жамоат ташкилотлари орқали ижтимоий ҳаётда иштирок этади. Тадқиқотчилар фикрига кўра, айнан шу омиллар фуқаролик жамиятининг барқарор ривожланишини таъминлайди⁵.

Демократия ва фуқаролик жамияти ўзаро чамбарчас боғлиқ бўлган ижтимоий-сиёсий ҳодисалар ҳисобланади. Демократик давлат тизими самарали фаолият юритиши учун фуқаролик жамияти институтларининг ривожланган бўлиши муҳим аҳамиятга эга. Шу билан бирга, фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва фаол ривожланиши кўп жиҳатдан демократик сиёсий муҳит мавжудлигига боғлиқ бўлади. Шу сабабли сиёсий фанларда бу икки тушунча бир-бирини тўлдирувчи ва мустақамловчи институтлар сифатида қаралади. Демократия шароитида фуқаролар давлат бошқарувида турли шаклларда иштирок этади. Бундай иштирок сайловлар, жамоат муҳокамалари, нодавлат ташкилотлар фаолияти ва оммавий ахборот воситалари орқали амалга оширилади. Масалан, кўплаб демократик давлатларда сайловлар орқали давлат ҳокимияти органлари

⁴ Diamond, Larry; Plattner, Marc F. 2015. *Civil Society and Democracy: A Comparative Perspective*. Johns Hopkins University Press, Baltimore, pages 10-25.

⁵ Putnam, Robert D. 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster, New York, pages 19-45.

шакллантирилади. Халқаро тадқиқотларга кўра, XXI аср бошларига келиб дунё мамлакатларининг катта қисмида парламент ёки президент сайловлари орқали давлат раҳбарияти шакллантириш амалиёти йўлга қўйилган. Фуқаролик жамияти институтлари демократиянинг амалий фаолиятида муҳим роль ўйнайди. Нодавлат нотижорат ташкилотлари, жамоат бирлашмалари ва мустақил оммавий ахборот воситалари фуқаролар манфаатларини ифода этиш ва давлат органлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини амалга оширишга хизмат қилади. Масалан, халқаро тажрибада инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, ижтимоий ҳимоя ва таълим соҳаларида минглаб жамоат ташкилотлари фаолият юритади. Уларнинг фаолияти давлат сиёсатига жамоатчилик фикрини етказишда муҳим аҳамиятга эга⁶.

Демократия ва фуқаролик жамияти ўртасидаги таъсир механизмларидан яна бири - жамоатчилик назорати ҳисобланади. Демократик давлатларда фуқаролар ва жамоат ташкилотлари давлат қарорлари ва сиёсий жараёнлар устидан очиқ муҳокама ва таҳлил олиб бориш имкониятига эга бўладилар. Бундай жараёнлар давлат бошқарувининг шаффофлигини оширишга хизмат қилади. Илмий тадқиқотларда жамоатчилик назорати коррупцияга қарши кураш ва давлат бошқаруви самарадорлигини оширишда муҳим омил сифатида баҳоланади. Шунингдек, фуқаролик жамияти демократик қадриятларни жамиятда шакллантириш ва мустаҳкамлашда ҳам муҳим роль ўйнайди. Турли жамоат ташкилотлари орқали фуқаролар ҳуқуқий маданияти, ижтимоий фаоллиги ва сиёсий онги ривожланади. Бу эса фуқароларнинг давлат ва жамият ҳаётидаги иштирокига ижобий таъсир кўрсатади. Демократия ва фуқаролик жамияти ўртасидаги муносабатлар ўзаро таъсир ва ҳамкорликка асосланади. Демократик сиёсий муҳит фуқаролик жамияти институтларининг эркин фаолият юритиши учун шароит яратади, фуқаролик жамияти эса ўз навбатида давлат бошқарувида жамоатчилик иштирокини таъминлаб, демократик тизимнинг барқарор ривожланишига хизмат қилади⁷.

Жаҳон сиёсий тараққиёти тажрибаси шуни кўрсатадики, демократик институтлар ва фуқаролик жамиятининг ривожланиши узоқ тарихий жараён натижасида шаклланган. Демократиянинг институционал асослари аввало қонун устуворлиги, эркин сайловлар, сиёсий партиялар фаолияти, мустақил суд тизими ва оммавий ахборот воситалари эркинлиги орқали намоён бўлади. Бу институтлар жамиятда фуқароларнинг давлат бошқарувида иштирок этишини таъминлаш ва давлат ҳокимиятини муайян тарзда чеклаш вазифасини бажаради. XVIII-XIX асрларда Европа ва Шимолий Америка давлатларида демократик институтларнинг шаклланиши жадаллашди. Масалан, XVIII аср охирида қабул қилинган конституцион ҳужжатлар давлат ҳокимиятини қонун билан чеклаш ва фуқаролар ҳуқуқларини кафолатлаш ғоясини мустаҳкамлади. XIX аср давомида кўплаб давлатларда парламент тизими ривожланиб, сайлов ҳуқуқи босқичма-босқич кенгайиб борди.

⁶ Diamond, Larry; Plattner, Marc F. 2015. *Civil Society and Democracy: A Comparative Perspective*. Johns Hopkins University Press, Baltimore, pages 35-60.

⁷ Robert A. Dahl, *On Democracy*, Yale University Press, 2000, pp. 150-155.

Тарихий маълумотларга кўра, XIX аср охирига келиб Европа мамлакатларининг аксариятида парламент институтлари фаолият юрита бошлаган. XX асрда демократик институтлар ривожда янги босқич бошланди. Айниқса, Иккинчи жаҳон урушидан кейин демократик бошқарув тамойиллари кўплаб давлатларда кенг тарқалди. 1945 йилдан кейин қабул қилинган халқаро ҳужжатлар инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ҳимоя қилишни глобал сиёсий тартибнинг муҳим қисмига айлантирди. Бу жараён демократик институтларнинг халқаро миқёсда ривожланишига хизмат қилди⁸.

Демократик институтлар билан бир қаторда фуқаролик жамияти ҳам жаҳон миқёсида кенг ривожлана бошлади. XX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб кўплаб мамлакатларда нодавлат нотижорат ташкилотлари, касаба уюшмалари, жамоат ҳаракатлари ва мустақил оммавий ахборот воситалари фаолияти кенгайди. Халқаро таҳлилларга кўра, XXI аср бошларида дунё бўйлаб миллионлаб нодавлат ташкилотлари фаолият юритмоқда. Улар инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, ижтимоий ёрдам кўрсатиш, таълим ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш каби соҳаларда муҳим вазифаларни бажаради. Жаҳон тажрибасида фуқаролик жамияти институтлари давлат бошқарувида жамоатчилик иштирокини таъминлашда муҳим восита сифатида намоён бўлмоқда. Масалан, кўплаб демократик давлатларда жамоат ташкилотлари давлат қарорларини муҳокама қилиш, ижтимоий дастурларни амалга ошириш ва аҳоли манфаатларини ифода этиш жараёнларида иштирок этади. Бундай амалиёт давлат ва жамият ўртасидаги мулоқотни кучайтиради ва бошқарув тизимининг очиқлигини таъминлайди. Замонавий жаҳон тажрибасида демократик институтларнинг ривожланиши ахборот технологиялари билан ҳам боғлиқ ҳолда кечмоқда. Кўплаб давлатларда электрон ҳукумат тизимлари, очиқ маълумотлар платформалари ва онлайн жамоат муҳокамалари жорий этилган. Бу эса фуқароларнинг давлат бошқарувида иштирок этиш имкониятларини янада кенгайтирмоқда⁹.

Жаҳон тажрибаси демократик институтлар ва фуқаролик жамиятининг ривожланиши ўзаро боғлиқ жараён эканини кўрсатади. Демократик институтлар фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашга хизмат қилса, фуқаролик жамияти институтлари эса жамият манфаатларини ифода этиш, жамоатчилик назоратини амалга ошириш ва давлат бошқарувининг самарадорлигини оширишда муҳим аҳамият касб этади.

Демократия ва фуқаролик жамияти тушунчаси замонавий сиёсий ҳаётда марказий аҳамиятга эга. Демократиянинг асосий хусусиятлари - эркин ва адолатли сайловлар, қонун олдида баробарлик, суд мустақиллиги ва инсон ҳуқуқлари ҳимояси - фуқаролик жамиятининг самарали ривожланиши учун зарур шартлар ҳисобланади. Аммо бу жараёнлар турли таҳдидлар ва муаммоларга дуч келмоқда.

⁸ Dahl, Robert A., On Democracy, Yale University Press, 1998, p.45–46

⁹* ННО - давлат томонидан ташкил этилмайди ва фойда мақсадида ишламайди, улар асосан жамият, таълим, соғлиқни сақлаш, инсон ҳуқуқлари ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш каби ижтимоий масалалар билан шуғулланади.

Democracy and Human Rights, Polity Press, 1999, p.52–53

Биринчидан, демократиянинг заифлашиши глобал миқёсда кузатилади. Varieties of Democracy (V-Dem) 2020-2022 йиллар таҳлилларига кўра, АҚШ ва Европа давлатларида суд ва парламент институти мустақиллиги пасайиши натижасида давлат назорати марказлашмоқда. Шу билан бирга, матбуот эркинлиги ҳам жиддий таҳдид остида. 2023 йилда Reporters Without Borders маълумотларига кўра, 180 давлатда журналистлар босимга дуч келган ва 20 дан ортиқ мамлакатда матбуот эркинлиги “жуда чекланган” ҳолатда. Бу омил фуқароларнинг ахборот олиш ва сиёсий фикр билдириш имкониятларини сезиларли даражада чеклайди. Россия ва Хитойда ННОлар* ва фуқаролик фаоллари қатъий назорат остида бўлиб, мустақил оппозиция сиёсий жараёндан четлатилмоқда. Бу мисоллар глобал авторитар тенденцияларни яққол кўрсатади¹⁰.

Иккинчидан, фуқаролик жамиятининг чегаралари ҳам унинг самарадорлигига таъсир қилади. 2022 йилда CIVICUS Monitor маълумотларига кўра, 115 мамлакатда ННОлар давлат томонидан солиқ, рўйхат ва лицензия талаблари билан чекланмоқда, бу фуқароларнинг жамоатчилик жараёнларида фаол иштирокини пасайтиради. Ҳатто демократияда ҳам аҳолининг катта қисми сиёсий жараёнларда фаол эмас. Европа Иттифоқи давлатларида сайловларда иштирок даражаси ўртача 60-70% бўлса, Яқин Шарқ ва Африка давлатларида бу кўрсаткич 30-40% атрофида. Шунингдек, давлат институтлари очиқ ва самарали бўлмаса, фуқаролик жамиятининг ривожланиши ҳам чекланади. Масалан, Япония ва Швецияда ННОлар давлат билан ҳамкорликда самарали фаолият олиб борса, Миср ва Туркменистонда фуқаролик жамиятининг ривожланиши сусайган¹¹.

Демократия ва фуқаролик жамияти ўртасидаги мувозанатни таъминлаш учун давлат ва жамият ўртасида очиқлик, ҳисобдорлик ва ҳуқуқий асосларни мустаҳкамлаш зарур. Нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятининг эркинлиги, жамоатчилик иштирокининг юқори даражаси ва ахборот эркинлиги демократияни мустаҳкамлайди, авторитар тенденциялар ва институционал заифлик эса демократик жараёнларни сусайтириб, фуқаролик жамиятининг самарадорлигини пасайтиради. Шу сабабли давлатлар ва жамият ўртасидаги муносабатларнинг барқарорлиги демократия ва фуқаролик жамиятининг ривожланиши учун асосий шарт ҳисобланади.

Хулоса. Демократия ва фуқаролик жамияти ўртасидаги мувозанатни сақлаш, давлат ва жамиятнинг самарали ҳамкорлигини таъминлаш учун аниқ ва амалий чора-тадбирлар талаб қилинади. Фуқаролик жамиятини ривожлантириш давлат институти учун стратегик йўналиш сифатида қаралиши зарур. Бунинг асосий омиллари қуйидагилардан иборат:

Биринчидан, нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятини қонуний ва эркин шаклда таъминлаш. CIVICUS Monitor маълумотларига кўра, ННОларнинг эркин ва барқарор фаолияти мамлакатларда жамоатчилик иштирокини ва давлат сиёсатини назорат қилиш қобилиятини оширади. Шу боис солиқ ва

¹⁰ Reporters Without Borders. 2023. *World Press Freedom Index 2023*. RSF Publications, Paris, pages 5-8.

¹¹ Civic Space Restrictions Report 2022, CIVICUS, 2022, p.12–18

лицензия талабларини минимал даражада ушлаб, рўйхат ва қонунчилик тартибларини соддалаштириш тавсия этилади.

Иккинчидан, жамоатчилик иштирокини ошириш зарур. Европа Иттифоқи давлатларида сайловларда иштирок даражаси ўртача 60-70% бўлиб, бу демократик институтларнинг самарадорлигини оширса, Яқин Шарқ ва Африка давлатларида бу кўрсаткич 30-40% атрофида бўлиб, жамоатчилик фаоллигини ошириш чораларини талаб қилади. Шу мақсадда фуқаролик билимларини ошириш, фуқароларнинг сиёсий жараёнларда фаол иштирокини рағбатлантирувчи дастурлар ишлаб чиқиш самарали бўлади.

Учинчидан, ахборот ва матбуот эркинлигини таъминлаш муҳимдир. 2023 йил Reporters Without Borders маълумотларига кўра, эркин матбуот демократиянинг муҳим омили бўлиб, фуқароларнинг сиёсий фикр билдириши ва ахборот олишини таъминлайди. Шу боис давлатлар оммавий ахборот воситаларининг мустақиллиги ва турли фикрларнинг очиқ намоён бўлиши учун ҳуқуқий ва институционал шарт-шароитларни мустаҳкамлаши лозим.

Тўртинчидан, институционал ҳисобдорлик ва очиқликни мустаҳкамлаш демократиянинг барқарорлигини таъминлайди. Varieties of Democracy (V-Dem) маълумотларига кўра, суд ва парламент мустақиллиги заиф бўлган давлатларда авторитар тенденциялар тез ривожланади. Шунинг учун давлат институтлари очиқ, ҳисобдор ва мустақил бўлиши, фуқароларнинг назорат имкониятлари кенгайтирилиши лозим.

Хулоса қилиб айтганда, фуқаролик жамиятини ривожлантириш ва демократик институтларни мустаҳкамлаш учун давлат фактларга асосланган стратегиялар ишлаб чиқиши зарур. ННОларнинг эркин фаолияти, жамоатчилик иштирокининг юқори даражаси, ахборот эркинлиги ва институционал очиқлик демократиянинг самарадорлигини оширади ва авторитар таҳдидларга барҳам беради. Бу чора-тадбирлар давлатнинг барқарор ривожланиши ва жамиятнинг ҳуқуқий, сиёсий ва ижтимоий мувозанатини таъминлайди.

References:

1. Civic Space Restrictions Report 2022, CIVICUS, 2022, p.12–18
2. Dahl, Robert A., On Democracy, Yale University Press, 1998, p.45–46
3. Dahl, Robert A., On Democracy, Yale University Press, 2000, pp.150–155
4. Dahl, Robert A.; Held, David; Heywood, Andrew; Ober, Josiah; Tilly, Charles, 2023, Основы демократии и фуқаролик жамияти: истории, теория ва замонавий таҳдидлар, Academic Press, London, pages 1–50
5. Dahl, Robert A.; Held, David; Heywood, Andrew; Ober, Josiah; Tilly, Charles, 2023, Основы демократии и фуқаролик жамияти: истории, теория ва замонавий таҳдидлар, Academic Press, London, pages 51–60
6. Dahl, Robert A.; Held, David; Heywood, Andrew; Ober, Josiah; Tilly, Charles, 2023, Основы демократии и фуқаролик жамияти: истории, теория ва замонавий таҳдидлар, Academic Press, London, pages 61–70
7. Democracy and Human Rights, Polity Press, 1999, p.52–53
8. Diamond, Larry; Plattner, Marc F., 2015, Civil Society and Democracy: A Comparative Perspective, Johns Hopkins University Press, Baltimore, pages 10–25

9. Diamond, Larry; Plattner, Marc F., 2015, Civil Society and Democracy: A Comparative Perspective, Johns Hopkins University Press, Baltimore, pages 35–60
10. Putnam, Robert D., 2000, Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community, Simon & Schuster, New York, pages 19–45
11. K. Reporters Without Borders, 2023, World Press Freedom Index 2023, RSF Publications, Paris, pages 5–8